Біженців через село пройшло... Важко сказати, скільки їх пройшло,— але, мабуть, не так мало, щоб про це забути. Не так мало, якщо й тепер, коли заплющити очі, встають перед тобою змарнілі лиця тих, кого війна й голод вигнали з рідних домівок, погнали в світи шукати якогось затишного пристановиська, наче можна було його знайти; встають перед тобою благальні погляди людей, що випрохують шматок хліба, картоплину, крихітку ласки, тепла. Бувало, що виносили хліб, картоплю, але відмовляли в ласці. Бувало, зігрівали ласкою, але не могли вділити ні картоплі, ні хліба,— в самих нічого не залишилось. Проте хто тоді й тепер стане вимірювати, що було дорожчим і потрібнішим?!

Йшли від села до села... А то й не доходили від одного до другого — звалювались у полі й поступово дубіли від холоду. Зима, змилосердившись, присипала їхні тіла снігом. І не залишалося жодного сліду.

Коли ж добивались у село й просились переночувати, то вже біля першого-ліпшого обійстя їм казали:

— А йдіть у Макарову хату, там переспите, погрієтесь.

Макарова хата стояла над річкою, її господар кудись подався у війну — і вже не повернувся. Спочатку думали, що в когось пригрівся, та коли його все не було й не було, то догадались, чому не повернувся. І щоб хата не стояла пусткою, то спрямовували туди біженців. Бо вони, звичайно, хати не пересидять, а ще й вберегти повинні: лиха натерпілись, то їм стеля над головою дорожча всього.

В різний час там побували різні люди. Але ніхто з них не зоставався надовго — всіх гнав страх, подих невідомого, невтолиме бажання певнішого місця, безпечного. Жалко було дивитись на них: кожен, хоча й прив'язаний до клаптика землі, до власного порога, впізнавав у їхній долі — свою.

Ранньої весни, по розгрузлих дорогах, вони дочвалали до нашого села. Мабуть, пішли б і далі, перепочивши, але не було в чому: взуття, яке вони перев'язували й підв'язували мотузками та дротами, так порвалося, що по багниську в ньому нікуди вже не підеш. Залишалося одне — переждати розпуття, й вони зупинилися в Макаровій хаті. Вони — це мати і її двоє дітей, хлопець і дівчинка. Поряд з високою й худою матір'ю, схожою на тополю, її діти здавалися двома молодими пагонами, передчасно пожовтілими від негоди.

Втрьох вони ходили по селу, випрохуючи поїсти. Але чи могли вони багато назбирати? Якраз провесна, тут і самі всі сидять мало не опухлі, ніяк уже не дочекаються кропиви по ровах та лободи по межах, щоб у борщ кинути. Виносили по одній бараболині, дехто — буряк, дехто — моркву, а чимало й зовсім нічого не давали, бо що ти з порожнього погреба візьмеш? Берегли останнє, щоб посадити було чим, щоб город зазеленів.

З комина Макарової хати сотався димок — хата жила й дихала. Біженці з Курщини на якийсь час стали жителями нашого села. До них швидко звикли і скоро знали, що матір звати Фросиною Ільківною, а її дітей — Аполлоном і Ксенею. Аполлоном назвав сина батько, колгоспний бухгалтер, щоб продемонструвати своє знання античної культури, і дочку хотів назвати по-чудернацькому, але мати не погодилась, бо хотіла, щоб її менша дитина мала л ю д с ь к е ім'я. Бухгалтера забрали на фронт, з якого він не написав ні одного листа, мабуть, загинувши від першої ж кулі, а село їхнє згоріло дотла, й сім'я змушена була податись у світи.

Фросина Ільківна ходила по хатах, напитуючи якусь роботу, але яку вона могла найти роботу? Казали, щоб почекала до теплої пори, коли підсохне й почнуть копати городи, тоді б до когось найнялася за такий-сякий харч, але ж скільки чекати до того, як підсохне? Скрізь вона чула одну й ту ж відповідь, від якої ситою стати не могла. Та й сама вона добре розуміла, що нічого не напитає, але не могла ж вона скласти руки

й сидіти, коли двоє дітей весь час дивились на неї голодними очима, в яких їй ввижався докір.

Аполлон ходив понад річкою, і зрідка йому щастило зловити напівживу рибу, яку прибивало до берега. Він, ховаючи, ніс її в Макарову хату — чомусь соромився, щоб цього ніхто не побачив. Ксеня весь час сиділа під вікном на сонці — мати наказувала, щоб дочка вигрівалась після зими. Вона, мабуть, дуже любила свого брата, бо коли помічала, як той повертається з мандрів, то на щоках займався рум'янець. Сестра підводилась назустріч, і вони обоє зникали в сінях.

Сільських дітей дуже цікавило, як вони живуть. Чомусь здавалося, що в них особливе життя, відмінне од будь-чийого. Тому гуртом збирались біля Макарової хати—й спостерігали. Аполлон і Ксеня під тими поглядами почували себе кепсько і тільки визирали в шибку, боячись вийти надвір чи навіть приєднатись до гурту. Тоді цікаві підходили до вікон і заглядали в хату. Брат і сестра сиділи на лежанці, на їхніх лицях був намальований острах. Вони ніяк не могли зрозуміти, чому за ними наглядають.

— Ходімо на вигін! — кликали їх гратися.

Бувало, що вони йшли. Щоправда, гратись не хотіли чи не вміли — тільки те й робили, що весь час дивились на всіх великими, наче аж переляканими очима.

Якось я приніс їм глечик молока. Переступив поріг і зупинився. В хаті було холодно й задушливо водночас. В печі не палилось — затулка була відхилена, на припічку лежав попіл. Аполлон і Ксеня, притулившись одне до одного, дивилися з лежанки. Вони мовчали, очікуючи, що ж я скажу.

— Доброго ранку.

Аполлон і мені побажав доброго ранку.

— Молока приніс.

Молоку вони зраділи, бо якось зразу заворушились і ожили. Брат встав, заглянув у лежанку, мабуть, надумавши розпалювати вогонь. Сказав:

— От спасибі. Ксеня зовсім захворіла, то підігрію зараз, може, полегшає трохи.

Він приніс із сіней оберемок хмизу, шматок рудого паперу. Я запитав:

— А де ж Фросина Ільківна? Пішла кудись?

Брат і сестра переглянулись між собою, й Аполлон сказав:

— Мати нас покинула.

— Як це?

— Назовсім. Сказала, що не може доглянути нас, то щоб самі себе доглядали.

— Вона повернеться,— невпевнено мовив я.

Нічого не відповіли. Ксеня була схожа на замерзле пташеня з великими очима. Вона дивилася прямо перед собою і, мабуть, нічого не бачила. Чи не заворожив її якийсь спомин?

— Наша мати хвора,— сказав Аполлон. — Вона збирається ось-ось померти, то не захотіла нам завдавати клопоту своєю смертю.

— Вона повернеться,— вперто повторив я, бо в грудях мені здушило, і я не знав, як інакше можна їх втішити.

Ксеня глянула на мене так, ніби повірила. А може, вона й не переставала вірити, що мати повернеться? Коли пила гаряче молоко, то розпашілася, ніби скуштувала цілющих крапель. Вже її лице було схоже на яблуневий цвіт, зарожевлений весняним досвітком.

— Ось підсохне земля,— сказав Аполлон,— що босоніж можна буде ходити, й ми подамося її шукати.

Сестра допила молоко з чашки, то він їй ще налив. А сам і не пробував. Мабуть, вважав себе цілком здоровим, піклувався тільки про неї. Його любов перекинулась і в моє серце. Я все з більшою й більшою ніжністю дивився на Ксеню. Вона була така беззахисна й квола, що хотілося погладити її по голові, сказати щось добре й ласкаве... Допивши й другу чашку молока, дівчина глянула в мій бік і сказала "спасибі". Її подяка так зворушила мене, що я не втримався:

— У мене є Дід Мороз із вати, я тобі принесу.

— Це лялька така? — запитала вона.

— Справжній Дід Мороз. Навіть з кошиком для гостинців, тільки в кошику нічого нема.

— В мене колись була справжня лялька, яка розплющувала й заплющувала очі. Звали її Акулькою.

Радий, що вона розмовляє зі мною, я почав їм розповідати про те, як той Дід Мороз попав до нас від одного військового лікаря, як сусідські малі діти відірвали йому ненавмисне шапку, то мати пошила нову, з шматочка вибіленого полотна, та ще й почепила червону партизанську

стьожку. Ксеня уважно вислухала й знову повторила, що її Акулька вміла кліпати. Мабуть, вона це вважала за найдорожче в ляльці.

Дома я розповів батькам про те, що Фросина Ільківна покинула своїх дітей. Мати чи то здивувалася так, чи розгнівалась, що спершу й слова не могла сказати. Добросерда й чула, вона не могла дійти тями, як це можна покинути свою рідну кров. З гострою печаллю дивилася на трьох своїх дітей, і ми в цю мить відчували, що вона ніколи б не змогла нас покинути.

— Візьмемо їх до себе,— сказав я.

Мати подивилась на мене так, ніби питала: а вас я куди подіну, а вас я чим годуватиму?

— Будемо помагати, чим зможемо. Та й усі помагатимуть.

Скоро про те, що в Макаровій хаті живуть діти, яких покинула мати, знало все село. Не було жодної жінки, яка б похвалила Фросину Ільківну. Називали її бездушною, не хотіли розуміти того, що вона подалася в світ, якби не вмирати перед очима в своїх дітей та не завдавати їм зайвого клопоту. Навпаки, сходились на тому, що допомогли б і їй, і дітям, бо ж не до вовків вони попали, а до людей. Тепер кожен намагався зробити щось добре Ксені й Аполлону. Жаліли їх, як своїх власних дітей, приносили харчі й одяг.

Я відніс Ксені свого Діда Мороза. Було це саме тоді, коли сніги розтанули, земля починала зеленіти. Аполлона не було в Макаровій хаті —він подався до річки. Ксеня, одягнена в старий піджачок з лисячим коміром, сиділа на осонні, проте щулилась, перемерзла. Мабуть, Дід Мороз їй дуже сподобався, бо вона весь час тримала його в руках, гладила пальцями його вуса з вати й осміхалась. Дивлячись на неї в цю хвилю, мені кортіло зробити їй ще один подарунок — і не такий, як цей, а набагато кращий. Який саме — не міг додуматись. Я розповідав їй про

те, як цей Дід Мороз стояв у нас під ялинкою на Новий рік, як кожному з нас він приніс серед зими по яблуку.

— А в нас не було ялинки,— сказала Ксеня.

— Чому?

— Бо в нас хати не було...

Повернувся Аполлон. На шворці в нього теліпалося кілька коропців. Брат подивився на Діда Мороза з густим рум'янцем на щоках, у довгому кожусі та битих валянках,— і сказав:

— Здоров, діду!

Ксеня засміялася. Аполлон, тішачись її радістю, жартував далі. Він підніс рибу до дідового рота й запитав:

— Може, ти коропця хочеш?

Сестра розсміялася ще голосніше.

Увечері, лігши спати, я тільки й думав, що про сестру й брата. Я жалів їх обох, вони здавались мені найнещаснішими у всьому світі. А вранці щось напоумило мене піти в ліс по ялинку. Вирішив принести її для Ксені, прибрати як слід, щоб вона хоч трохи відчула новорічної радості.

Був сонячний весняний день, коли я йшов через поля. Де-не-де орали волами землю, а де-не-де сіяли. Берези й липи в лісі уже вкривалися першим листям, а дуби стояли сердиті й голі. Моя ялинка зеленіла на галяві, і коли я почав ножем підрізати стовбурець, вона жалібно здригалася. Нарешті впала горілиць, раптово зітхнувши хвоєю.

Я ще назривав пучок пролісків та синього лісового сну й подався назад. Дивно почувалося на душі, що несу ялинку разом із весняними квітами.

Ялинку я оздобив двома кольоровими стружками, причепив вирізані з газет малюнки, а також попідв'язував до гілля заряджені патрони,— вони здавались мені набагато кращими, ніж шишки. Шкодував, що нема горіхів та білки, яких я бачив під ялинкою в одній книжці, але замість них можна поставити Діда Мороза, і це буде ще краще. На вершечку прикріпив проліски та синій сон, які вже зів'яли, хоч раз у раз я кропив їх водою.

Коли після обіду я приніс ялинку в Макарову хату, то ні Ксеня, ні Аполлон спочатку нічого не зрозуміли. Але потім обоє зраділи. Щоправда, зразу зраділа Ксеня, а потім, дивлячись на неї, і брат. Вона посадовила під ялинкою Діда Мороза й почала кружляти навколо неї. Щось співала і все крутилася, крутилася, а ми з Аполлоном спостерігали. Нарешті зупинилась, похитуючись,— і цієї миті, мабуть, їй здавалось, що хата продовжує кружляти навколо неї, бо вона засміялась і зігнулась, ловлячи руками долівку.

Аполлон провів мене аж додому і, запинаючись, переривчастим голосом сказав, що завжди зі мною товаришуватиме.

Того вечора я знову повів з матір'ю розмову про те, щоб прийняти до себе жити покинутих дітей. Доводив, що в нас вони помістяться, багато місця не займуть, та й не об'їдатимуть. Мабуть, мати думала так само, бо нічого не заперечувала. Я знав, що вона не менше від мене жаліє сиріт, бо й сама не раз до них заходила й помагала чим могла.

— Ото вже закохався в Ксеню,— сказала вона,— що й дихнути без неї не можеш.

Її слова примусили мене почервоніти. Я більше не заводив про це розмови, але на другий день заявив:

— Коли так, то я перебираюся в Макарову хату.

В своїй уяві я намалював, як житиму з Аполлоном і Ксенею, як ми годуватимемо себе, як помагатимемо одне одному, обстоюватимем. І в тому далекому майбутньому, в яке я все ж таки наважувався сягнути своїми мріями, я мав одружитися з Ксенею, щоб уже ніколи з нею не розлучатись.

— Чи ти сирота, що там житимеш?—здивувалася мати.

— А сирота!

— Дитино, отямся!

Проте я не міг отямитись — у мене б це не вийшло.

— Переберуся — і край.

Чи вплинула моя наполегливість, чи й своїм добрим серцем мати давно схилялась до цього,— але вона сказала:

— Може, вони не захочуть?

— Захочуть! — вигукнув я, відчуваючи, що мати вирішила поступитись.

— А ти в них питав?

Звичайно, я не питав, бо й так був цього певен.

— Піди й поговори з ними.

Аполлон зустрів мене на подвір'ї. Зразу я його й не впізнав, такий він був сяючий і щасливий.

— Мати повернулася,— випалив він, обнімаючи мене.

— Фросина Ільківна? — пробурмотів я.

— Мати!

— А ми хотіли забрати вас до себе,— промимрив я, не знаючи, сумувати мені чи радіти, що повернулася їхня мати.

— Її в лікарню поклали й вилікували,— розповідав Аполлон,— тепер вона завжди буде з нами.

Через місяць вони поїхали до себе на Курщину — їхні тамтешні родичі написали, що село відбудовується, що колгосп і для них зведе хату. Запрошували їх залишитись у нашому селі, але Фросина Ільківна сказала, що додому так тягне, аж у серці смокче. Я проводжав їх на залізничну станцію і весь час думав, що коли вони сідатимуть у вагон, то заплачу. Проте чомусь не заплакав, тільки стало мені тоскно й гаряче. Ксеня на прощання махала верхівкою ялинки, на якій метлялися всохлі стеблини пролісків і синього лісового сну. У другій руці вона тримала Діда Мороза з грубим рум'янцем на щоках та вусами з вати...